

YUEJILARNING O'ZBEKISTON TARIXIDA TUTGAN O'RNI HUSUSIDA

**Eshonqulov Umurzoq Absamat o'g'li
Bazarbayev Sanjar Xamidvich**

*Jizzax davlat pedagogika universiteti ijtimoiy-gumanitar fanlarda masofaviy ta'lim
kafedrası o'qituvchilari*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Yueji qabilalarning o'rganilish tarixi, Yueji qabilalarning migratsiyasi, ko'chishi sabablari, yangi joylarga joylashuvi, yueji qabilalarning etnik tarkibi, to'g'risida mulohazlar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Migratsiya, xalqlarning buyuk ko'chish, xun, yueji, Da-yuechji, Katta yueji, Xyumi, Shaunmi, Gyushuan, Xise, Dumi, Usun, Sharqiy Turkiston, Turfon, Daxya, Gushuy*

Kishlik jamiyati paydo bo'libdiki insoniyat turli sabablarga ko'ra o'zi yashab turgan makonidan boshqa joyga ko'chib o'tishga majbur bo'lgan fanda bu jaryonlar Migratsiya [1.506] ([lotincha: migratio](#) — ko'chaman, joyimni o'zgartiraman) atamasi bilan tilga olinadi. Insonlar oziq-ovqat izlab, iqlim o'zgarishlari, tabiyat injiqliqlari, o'zaro urushlar boshqa turli-xil sabablarga ko'ra o'zi yashab turgan makonidan boshqa joyga ko'chishga majbur bo'lgan Tarixda shunday yirik migratsiyalar yuz berganki natijada yirik davlatlar, imperiyalar vujudaga kelishiga sabab bo'lgan.

Yevroosiyo materigida tutgan jug'rofiy o'rni tufayli Markaziy Osiyo tarixning eng qadimgi davrlaridan boshlab murakkab va ko'p bosqichli mintaqaviy va transmintaqaviy migratsiya jarayonlari jadal borgan xudud sifatida ajralib turadi. Ma'lumki, axolining bir xududdan ikkinchi xududga ko'chishi butun tarixiy davrlar mobaynida shaklan ikki xil — doimiy yoki vaqtinchalik ko'chish tarzida amalga oshirib kelingan[2.312].

Antik va ilk o'rta asrlarning boshlarida O'rta Osiyo jumladan, O'zbekiston Yevroosiyo materigida yuz bergan "xalqlarning buyuk ko'chishi" davrini chorrasiga aylanadi. Bu yerda tarixiy yilnomalarda tilga olingan yirik qabilalar uyushmasining va ular bilan bog'liq bo'lgan xalqlarning sharqdan g'arbga, janubiy-g'arbga va janubga, shimoldan janubga va shimoliy-g'arbdan janubiy-sharq tomon ko'chishlari yuz bergan. Ulardan ba'zilari O'rta Osiyo hududlarida qolgan bo'lsa, boshqalari yerli xalqlarning bir qismini o'zi bilan birga janub va janubiy-g'arb tomonlarga olib ketgan. Bunga misol sifatida Hindiston va Orol bo'yi hududlaridan topilgan Farg'onaga xos tirnash uslubi bilan bezalgan sopol idishlarni (I-II asrlar) keltirish mumkin[3.28].

Antik va ilk o'rta asrlarda O'rta Osiyo hududida yirik qabilalarning ko'chish jaryoni kuchayadi. O'rta Osiyo hududiga antik davirda kirib kelgan yirik

qabilalardan biri Yuejilardir. Bu qabilalar Xitoy manbalarida “Da-yuechji” – “Buyuk” yoki “ Katta yueji” deb eslaniladi[4.268].

Xitoy manbalariga ko'ra, miloddan avvalgi I asrning ikkinchi choragida hozirgi Sharqiy Turkistondagi Turfondan janubi-sharqiy hududlarda yashab kelgan yuechji qabilalari qo'shni Hunlar tazyiqi ostida g'arbga tomon harakat qila boshlaydilar. Chunonchi, ular I asrda Ida daryo vohasiga kelib o'rnashadilar. Bu yerlik usunlar (asian)o'z o'rnida yuechjilardan arz qilib, yordamga yana hunlarga murojaat qiladilar. Taxminan miloddan avvalgi 160 yillari yuechjilar hunlarning navbatdagi siquviga bardosh berolmay yanada g'arbga tomon siljiydilar. Albatta, yuechjilarning sharqdan g'arbga tomon ko'chishlari oson kechmagan. Bir tomondan, hunlar tazyiqi, ikkinchi tomondan, mahalliy qabilalar bilan kurash bularning bari yuechjilar uchun katta kiyinchiliklar tug'dirgani tabiiy. Masalan, ular Issiqko'lining g'arbiy hududlarida mahalliy sak qabilalari bilan to'qnash kelganlar. Xitoy mualliflari so'ziga qaraganda, saklar bu janglardan keyin janubi-g'arb tomon chekinishga majbur bo'lgan ekanlar. Shu orada Yuechjilar Usunlar tomonidan mag'lubiyatga uchraydilar[5.59].

Mag'lubiyatga uchragan yuechjilar O'rta Osiyoning janubi tomonga harakat qilib, Daxya (Baqtriya)ni bosib oladilar va Gushuy (Amudaryo)ning shimoliy tamonidan joylashadilar. Katta Xan uyi tarixida xam yuejilar Gushuy daryosining shimoliy tomonidan o'z poytaxtlariga asos solganliklari takidlanadi .

Tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, yuejilar mil.avv.140-130 yillar oraliq'ida Baqtriyaga bostirib kirganlar. Oradan ko'p o'tmay Baqtryada Katta yueji davlati tashkil topadi. Kichik Xan uyi tarixi malumotlariga ko'ra , Katta yueji xukumdorlari qo'l ostida beshta xokimlik (Xi-xeu) bor bo'lib ular Xyumi, Shaunmi, Gyushuan, Xise va Dumilardan iborat edi. Xitoy manbalaridan xulosa chiqargan ko'pchilik tadqiqotchilar Baqtriya tarixdagi butun yueji davrini uch bosqichga bo'ladilar:

1. Mil.avv.139-125 yillar – Katta yueji Daxya viloyatni bosib oladi , ammo ularning asosiy mulklari Amudaryodan shimolada tomonda edi.

2. Mil.avv.25 yilga qadar – Katta yueji davlatining shakilanishi va keyingi rivojlanishi. Davlatning poytaxti Amudaryodan shimol tomonda bo'lib, janubiy chegarasi Gibin atrofida (Kashmir yoki Qandoxor) edi. Yuejilar bo'ysundirilgan xududlar Xise, Shounmi, Guysuan, Xyumi, Dumi mulklaridan iborat bo'lib, ular xi-xou (yobg'u) tomonidan birlashtirilgan .

3. Mil.avv.25 yildan keying Katta yueji davlatining inqirozi va yuqorida eslatilgan mulklarning mustaqil bo'lishi Kushon (Guyushuan) yabg'usi Kioszyukyu (Kujula Kdfiz) qolgan to'rtta mulkni birlashtirib Kushon davlatiga asos solidi[6.97].

Mil.avv 130-140 yillarda Markaziy Osiyoga Sharqiy Turkistondagi Turfonning janubi-sharqiy hududlaridan kirib kelgan yuechji qabilalarinig soni to'g'risida taniqli olim Azamat Ziyo quydagicha fikr bildiradi Shu o'rinda haqli savol tug'ilishi mumkin: yuechjilarning bir yerdan ikkinchi yerga ko'chishidagi umumiy soni qanchalik bo'lgan? Bir necha marta tilga olganimiz Chjan Syan guvohliklari asosida bitilgan

ma'lumotlarda bu haqda shunday deyiladi: yuechjilar 100 000 xonadon, 400 000 kishidan iborat; askarlarining soni 100 000 dan 200 000 gacha. Aftidan, bu yuechjilarning ko'ch-ko'chi boshlangunga qadar bo'lgan nufusiga taallukdi bo'lishi ke-rak. Agar haqiqatan ham shunday bo'lsa, u holda yuechji- larning 30—35 yil davomidagi og'ir kechmishlaridan so'ng ular ham son jihatdan, ham zarb jihatdan o'z qobiliyat-larini yeaqlab qololganmikanlar? Masalaning bu tomo-niga o'z vaqtida S. P. Tolstov ham e'tibor qaratib o'tgandi. Axir Baqtriyani egallashning o'zi oson emasku? Xitoylik mualliflar qoldirgan ma'lumotlardagi anglashilmovchiliklardan yana biri shundan iboratki, yuechjilar g'arbgga tomon odimlar ekanlar, tabiiy ravishda, yo'l-yo'lakay mahalliy siyosiy kuchlar bilan keskinlik munosabatiga kirgan bo'lishi kerak [5.59].

Antik davrda o'zbek etnogenezini o'rganishda muhim muomolardan yana biri- bu Da-yueji qabilalarining O'rta Osiyoning ichki rayonlariga, ayniqsa uning janubiy mintaqalariga kirib borishi bilan bog'liqdir. Tarixda yuejilarni eroniy tilli qabilalar sifatida o'rganib kelindi. Ammo ularning Sharqiy Turkistondan (turkiy til dunyosidan) chiqib Davan, Usturushona va Sug'diyona viloyatlarini oralab, daslab shimoliy Baqtriyani, so'ng Janubiy Baqtriya va to Shimoliy Hindistongacha kirib borishganlarida, ular turkiyda so'zlashganlar va Movarounnahr axolisining etnik tarkibida turkiy etnos ulushi sezilarli darajada bo'lgan. Ammo bu zamin ijtmoyiy va siyosiy xayotida eroniy til muhiti hali yetakchilik mavqeiga ega edi. Shu bois, kushonlarning tili jihatidan eroniylashishi tabiiy edi.

Da-yuejilar daslab Baqtriyada Kushon davlati bo'lib birlashgunlariga qadar (100 yil davomida) o'z ona tilida so'zlashgan bo'lishi munkun. Ammo ustun eroniy til muhiti sharoitida mahalliy aholi bilan iqtisodiy, madaniy va etnik aloqalar tufayli ular asta sekin eroniylashganligi tarixiy xaqiqtdir. Baqtriyada tashkil topgan kushonlar davlati mamlakatni boshqarishda qadimdan davom etib kelayotgan mahkamachilikda va uning ellinlar tasirida mukammalashgan tizmi bilan uyg'unlashib, yuejilarning eroniylashida kata ro'l o'ynaydi. Shu bois, Kanishka bohtariy tilni davlat tili deb elon qilgan, mahkamachilikda yunon yozuvi o'rniga bohtariy yozuvini qo'lashga farmon bergan, pullar kushon podsholari, Baqtriya xudolari rasimlari bilan zarb etila boshlagan. Kushonlar ajdodlari tilini unutib bohtariylashgan (eroniylashgan) bo'lsa xam o'z kelib chiqishlarni unutmaganlar. Rabatak ibodatxonasi yozuvida Kanishka o'zi va ajdodlarini oriy ekanligini eslab o'tadi. Bu xam fikrimizning to'g'ri ekanligidan dalolat beradi[7.229].

Markaziy Osiyoning bu davrdagi xalqlari etnik tarixiga oydinlik kiritishga yordam beradigan ma'lumotlar qadimgi Xitoy manbalarida xam uchraydi. Masalan, "Shitszi" ("Tarixiy solnomalar") asarida Yettisuvdagi Usun va Shimoliy Baqtriyadagi katta yuechjilar xunlar kabi chorvador Bo'lib, yalovdan-yaylovga kuchib yurishi, urf-odatlarini xunlarnikidek ekanligi, Sirdaryo xavzasidagi qang'uylar va ularga yaqin bulgan Yansay (Orolbo'yi) axolisi yuechjilardек turmush kechirishi, shuningdek,

Davandan An Sugacha (Parfiyagacha.-U.M.) aholi turli laxjalarda gapirsada, odatlari o'xshashligi va bir-birini tushunishi qayd etiladi[2.316].

Kushon saltanatining beshigi va daslabki poytaxti Baqtriya bo'lgan. Ma'lumki, miloddan oldingi 140-130 yillarda Yunon-Baqtriya shohligi ko'chmanchi sak qabilalarining Baqtryaga qilgan xarbiy yurishlari natijasida qatiq larzaga keldi. Sak qabilasi sharqda ko'chmanchi "kata yueji" qabilalaridan mag'lubiyatga uchragandan so'ng ularning taqibi ostida Baqtriya tomon siljigan edilar. O'z navbatida, "katta yueji" qabilasi avval ko'chmanchi xunlar qabilasi, so'ngra usunlar bilan bo'lgan janglarda mag'lubiyatga uchragandan so'ng g'arbgga –sak qabilasi yashab turgan yerlarga, keyinchalik Baqtriya yerlariga chekinishga majbur bo'ladilar. Shunday qilib "kata yueji" qabilasi Baqtriya tuprog'ida paydo bo'lib, Baqtriya boy shaharlari va qishloqlari ko'chmanchilarning qalblarida hasad o'tlarini yoqadi. Ko'chmanchilar Baqtriya shahar va qishloqlariga o't qo'yidilar mahalliy aholining butun boyliklarni taladilar. Bu vaqtda Yunon-Baqtriya shohligi tinmay davom etayotgan harbiy to'ntarishlar, suiqasdlar, o'zoro urushlar va ko'chmanchi saklar qabilasining zarbi natijasida ichdan darz ketgan edi. Ular bu gal ko'chmanchilarga qattiq qarshilik ko'rsata olmay yengildilar. Shunday qilib, yuz yildan ko'proq hukumronlik qilgan Yunon-Baqtriya shohligi ko'chmanchilar hujumi ostida quladi. Ko'chmanchilar esa taxminan yuz yildan keyin Buyuk kushonlar saltanatiga asos soldilar[8.5].

Shunday qilib Mil.avv 130-140 yillarda Markaziy Osiyoga Sharqiy Turkistondagi Turfonning janubi-sharqiy hududlaridan kirib kelgan yuechji qabilalari Buyuk kushonlar davlatiga asos soldilar. Ular o'zlarining taxminan 400 yillik hukumronlik davrida insoniyat taraqqiyoti tarixida o'chmas iz qoldirdilar, Bu davrda yaratilgan noyob sanat asarlari uning o'tmishdagi qudratidan dalolat berib turibdi. Kushonlar davrida yaratilgan sanat asarlari ko'pgina dunyo muzeylarining ko'rki, o'tmishi avlodlari kushon saltanati hududida yashagan xalqlarning esa obro'si va nufuzi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000. 506-b.
2. Mavlonov.O'. Markaziy osiyoning qadimgi yo'llari Toshkent. 2008. 312-b.
3. Anorbaev.A. O'rta Osiyo etnografiyasidagi bazi-bir dolzarb muammolar «O'zbek xalqining kelib chiqishi: ilmiy-metodologik yondashuvlar, etnogenetik va etnik tarix» mavzusida Respublika ilmiy-nazariy seminar materiallari. Toshkent 2004. 28-b.
4. A.S.Sagdullayev O'zbekiston tarixi. Toshkent. 2019. 268-bet.
5. Azamat ZiyO'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent. 2000. 59-b.
6. Eshov B. O'zbek davlatchiligi va boshqaruv tarixi. Toshkent. 2012. 97-b.

7. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi. Toshkent. 2007. 229-b.
8. Pidaev Sh. Sirli kushonlar saltanati. Toshkent. 1990. 5-b.

